

Нінель ГАСАНОВА

**НЕТЬМЯНІЮЧІ ФАРБИ
ІВАНА ЛИТОВЧЕНКА***

1993 року виповнилося 800 років Чорнобилю — місту романтичного Полісся, оспіваного українським народом, і водночас трагічному символу людського лиха, найжахливішій пам'ятці XX сторіччя після Гіросіми. Ми зобов'язані розповісти світу про наш біль, про навіки втрачені духовні цінності Полісся, про чарівні пам'ятки монументального мистецтва, що залишились у мертвій зоні як свідчення геноциду проти нашої нації.

Український художник-монументаліст, дійсний член Академії Архітектури України, заслужений діяч мистецтв України Іван Литовченко понад десятиріччя свого творчого життя присвятив художньому формуванню образу молодого міста енергетиків — Прип'яті і тим людям, що жили там і обслуговували Чорнобильську атомну електростанцію (ЧАЕС). Перебуваючи на посаді головного художника комплексу ЧАЕС, він створив у місті Прип'яті високоталановиті зразки монументально-декоративного мистецтва, які опинилися тепер, на жаль, у жахливій зоні безлюддя і тиші...

Процес утвердження цього художника почався ще в 60-ті роки — пору значних зрушень у монументально-декоративному мистецтві України, що переходили межі

звичайної зміни стилістики. Іван Литовченко був одним із тих, для кого формування нового напрямку в монументальному мистецтві стало справою внутрішньої зацікавленості, формуванням особистого стилю, індивідуального почерку. Безконечна динаміка пошуку — одна з головних рис його творчої натури.

Художньо виразний "декоративізм" творів Литовченка робив їх полемічними, не зовсім зрозумілими в ті роки. "Завуальованість" художнього змісту гобеленів "Верховина" (1965), "Коліївщина" (1968), "Весілля" (1969), "Ранок" (1968), звернення до історичних коренів, до національного духу свого народу негативно сприймалися чиновниками від культури. Тому на виставки в Україні ці гобелени не приймалися. Було й таке: завершена робота — декоративна мозаїка в інтер'єрі ресторану "Метро" на Хрещатику, виконана у співавторстві з О. Кіщенком, — була по-варварському замурована.

Литовченко одним із перших в Україні вдало поєднав гобелен із сучасною архітектурою, про що свідчать оформлені ним громадські споруди в містах Олександрії, Хмельницькому, Луцьку, Києві. Художник докладав зусиль, аби зробити гобелен ідейно-художньою домінантою інтер'єру, невід'ємним елементом мистецького синтезу. Він став на захист національної самосвідомості в мистецтві, розвинув народні традиції килимарства. Формуючи українську школу гобелену, він, по суті, був генератором ідей у цьому процесі. Гурт тогочасних українських гобеленістів за числом талановитих майстрів зробив би честь найкращій європейській школі. На жаль, Іван Литовченко, як і багато інших художників, не був вільним у виборі тем та стилістики своїх творів... Проте художник був одним із тих "шістдесятників", які докорінно змінили художній зміст монументально-декоративного мистецтва 70—80-х років. Хоча вважається, що

* Ця стаття вже була підготовлена до друку, коли надійшла сумна звістка про смерть Івана Литовченка. Редакція "Сучасності" висловлює глибоке співчуття його родині. Тяжкої втрати зазнало все українське мистецтво.

в розвитку українського монументального мистецтва більше значення мала його рання діяльність (у 60-ті роки), та, всупереч цій усталеній думці, гадаю, що твори Литовченка 1970—1990-х років є найцікавішими, сповненими самобутності і філософської глибини. Воістину унікальним художнім явищем є гобелени героїко-романтичного характеру (“Світанок Батьківщини”, “Героїчна Волинь”, “Люди Черкащини”, “Прометей”, “Дума про хліб”). Його сага в гобеленах — це величезний тематичний спектр, монументально-спічні групові портрети, яким притаманні глибокий філософський зміст, гострота ідеї і нестримний порив почуття. Творчий доробок Литовченка складають понад сто монументально-декоративних творів, серед них — чотири десятки гобеленів.

Кінець 70-х і початок 80-х років були найшасливішими в житті мистця. Це були роки найвишого злету творчості, присвячені формуванню образу молодого міста Прип'яті. Саме тут, крок за кроком, здійснювалися його мрії і творчі плани. Полею його діяльності було міське середовище, тобто життєвий простір з усім комплексом людської діяльності в ньому. Розуміючи, що це місто неординарне і має свою специфічну функціональну особливість, художник начебто передбачав усі складності тамтешніх умов проживання і діяльності людей. Серце його сповнює не гордість за досягнення наукового прогресу, а відчуття тривоги за майбутнє мешканців міста.

Чи не найбільше нас вражає трагічне пророцтво у прип'ятських монументально-декоративних творах — цей своєрідний апокаліпсис Івана Литовченка. Він, як глибокомислячий, прозорливий художник, постійно роздумував над проблемами життя і смерті, науки і суспільства, технічного прогресу і руйнації людства, революцій та гуманізму. В майбутнє, до нас із вами були звер-

нені його філософсько-метафоричні композиції “До світла”, “Світанок”, “Творення”. Філософський контекст “мирного атома”, здатного творити і руйнувати, знайшов відображення майже в усіх монументальних творах, що розташовані на головній вулиці міста. Звернення мистця до важливих уселюдських тем вимагало постичних узагальнень, барвістої, художньо виразної пластичної мови, що ми й бачимо в образно-алегоричному вирішенні мозаїчних композицій високого рельєфу.

У художню концепцію міста, в точному співвідношенні образного змісту і функціонального призначення, увійшли просторові мозаїчні рельєфи, металопластика, скульптура, гобелени та інші твори І. Литовченка. Творчий експеримент художника був спрямований на віднайдення шляхів зближення архітектури та мистецтва, виразної образної мови рельєфу і мозаїки, яка відповідала б нашому динамічному часові.

Перед затвердженням генерального плану розвитку міста, в час формування його художньої концепції, склався авторський колектив архітекторів і художників. 1975 року І. Литовченка було призначено головним художником комплексу ЧАЕС, а головним архітектором — Г. Олов'яникова. Їхня творча співдружність базувалася на ясному розумінні завдання: надання композиціям нової художньої якості за рахунок органічного злиття монументального мистецтва в його новій пластичній і колірній формі з архітектурною конструкцією, внаслідок чого виникло б нове — образно-духовне — середовище. Практично це означало вихід монументальної пластики в містобудуванні на засади рівноправного партнерства з архітектурою. Така практика входження монументального мистецтва в структуру містобудівництва була б логічним продовженням принципів монументального малярства Михайла Бойчука на новому етапі розвит-

ку архітектури і монументально-ужиткового мистецтва.

Але слід зазначити, що в тогочасних умовах містобудівної практики досягти органічного поєднання монументального мистецтва з архітектурою було майже неможливо, — ба більше, типові будівлі міста проєктувалися московським інститутом Гідропроєкту, і внести кардинальні зміни в конструкцію чи пластику будинків було просто нереально. І все ж навіть за таких умов Литовченко виконав твори, які можна прирівнювати до кращих взірців сучасного монументального мистецтва. Він вдихнув життя в уніфіковану і безлику архітектуру, надав їй духовності. У змаганні творчих зусиль архітектора і художника перевага була явно на боці художника-монументаліста. Свідченням того стали вже перші об'єкти, — як, скажімо, Центральна міська дитяча музична школа. Двоповерхова прямокутна споруда мала в плані цілком типове архітектурно-планувальне рішення, орієнтоване на скромні можливості міської дитячої музшколи. Та зовсім інакше визначив функцію споруди Литовченко. Вбачаючи в цьому закладі велику духовну силу, що впливає на формування світогляду дитини, її характер, він вирішує її по-своєму, оригінально — через пластичний образ монументального твору "Музика", розташованого на фасаді будинку. Могутній поліфонічний мозаїчний рельєф нагадує собою орган. Цей своєрідний вітвар музики складається із завершених струнких вертикальних форм, що нагадують канелюри грецьких колон і плавно перетікають у ще могутніші спалахи крупних форм. Використання мозаїки — смальти і кольорових металів надає творові фантастичного мерехтіння і переливу кольорів наче в місячному сяйві. Критика визнала цей твір "блискучою удачею мистця", а саму композицію "шедевром монументального мистецтва" (С. Базазьянц).

Така висока оцінка твору надихнула Литовченка на створення мозаїчних пано, що органічно увійшли в міське середовище. Ось як про цей життєвий етап згадує мистець в інтерв'ю Олександрю Красюку ("Вечірній Київ", 17 січня 1991 р.): "...в моїй першій композиції "До світла" в основу було покладено легенду про сильні, сміливі, освічені, благородні особистості, що одвічно прагнуть світла, знань. Незвичайний за своїм метафоричним містким образом, могутнім хвилеподібним ритмом та масивною формою рельєфу наче перегукується з сьогодишнім уявленням про науково-технічний прогрес. Через пластичні образи цього твору я намагався виразити пересторогу: існує небезпека в самій перемозі прогресу і приборканні атомної енергії, за що людство може заплатити дорогою ціною. Сьогодні знаємо, яку велику небезпеку таїть у собі "мирний атом", — зневаження загальнолюдської моралі, втрата природної пильності можуть завести нас усіх у страшну п'ятому навіки".

Справді, в цій композиції художник переплітає інтонації народного і професійного мистецтва, талановито створює образ страждання, виразно підкреслює окремі постаті чоловіків та жінок, що повільно долають свій останній мовчазний шлях. Майстерно виліплені, зосереджені і скорботні обличчя матерів і дітей, що звертають свій погляд до Бога, сповнені тихої молитви про спасіння душі.

У композиції "Світанок" (площею 100 кв. м) мистець прагне відтворити початок нового життя. У переливах форм, наче охоплених вогнем, стрімко летить гарячий і могутній кінь... Ця композиція — згусток енергії, що пульсує в паланні кольорів; ритми мозаїки не замикаються в межах композиції, а наче випромінюються у простір міста.

У третій композиції — "Творення" — погляди людей з тривогою звернені до центральної постаті —

богині Деметри, вічної матері землі. І тривога ця, як тепер знаємо, була зовсім недаремною...

У центрі Прип'яті на фасаді будівлі кінотеатру "Прометей" розташована ще одна композиція (площею близько 80 кв. м) — "Енергія". Свідомо чи підсвідомо цей твір застерігав проти сліпої сили атому. Осмислюючи нині трагічні події 1986-го, не можемо не дивуватися дарові передбачення художника.

Для інтер'єру міської бібліотеки в Палаці культури мистець у співавторстві з дружиною М. Т. Литовченко створив гобелен, присвячений українській поетесі Лесі Українці, — "Музами натхненна". Інтер'єр кафе "Прип'ять" прикрасили дерев'яні скульптурні композиції на мотиви поліського фольклору, а кіноконцертний зал міського Будинку культури прикрасився гобеленом-конструкцією "Творчість".

...Катастрофа 26 квітня 1986 року зробила Чорнобильську АЕС сумно відомою в усьому світі, зупинила подальше будівництво станції і, здавалося, поставила на ній хрест. Не дивно, що на запитання інтерв'юєра до Литовченка: "Що більше привело Вас у пригнічений стан — руйнівні сили атома чи людини?" — він відповів: "Відокремити одне від одного неможливо. Людина, на свою біду, створила атомні реактори. Та все ж біду приніс атом. Проте, перебуваючи у прип'ятській зоні, я зустрівся з діяннями людини "у всій її красі", із варварством і дикістю: наче ураган промчав містом — у колишньому Палаці культури від моїх гобеленів залишилися тільки шматки, що були розкидані на підлозі. У мене виникло таке почуття, що це мою дитину розтоптали... А я безсилий чимось

допомогти... Взагалі я переконався, що місто дійсно мертве, і від цього можна посивіти... Відчуваєш страшний біль у серці... Ще недавно я бачив свої роботи в інших обставинах, необхідними людям, для їх повнокровного життя. А тепер на них нема кому дивитися..."

Сьогодні, коли тривають дискусії довкола закриття ЧАЕС, коли суспільна думка стала на захист екології, збереження генофонду нації, з особливою гостротою сприймаються монументальні твори мистця, які були представлені на його персональній виставці в Центральній науковій бібліотеці імені Вернадського. В залі було виставлено понад 20 великих фотопланшетів, які сприймалися як своєрідний РЕКВІЄМ ЧОРНОБИЛЮ. Фотографії наче повертали нас у минуле Прип'яті — колись чарівного, високохудожнього архітектурного середовища, сформованого архітекторами і художниками. Нині — це вже історія, на жаль, печальна... В інших залах демонструвалися гобелени, і серед них класичні: "Джерела слов'янської писемності", "Вир", "Боротьба", "Тривога", "Молитва" та інші.

Ці гобелени стали звітом мистця про працю останнього десятиліття, наочно задемонстрували незламність духу і волі Художника, що й присвятив своє життя національному мистецтву. Недарма на вернісажі поет, лауреат Державної премії імені Т. Шевченка Дмитро Білоус сказав:

В мозаїках, камінних глибах,
В його тканнях — чуття, як вибух.
І все те на святий вівтар,
І камінь там радіє й плаче,
Бо серце вкладене гаряче —
Все Україні світлий дар!